

Roztocze w literaturze i filmie a turystyka

Małgorzata Skulimowska

Pracownia Turystyki Historycznej i Kulturowej

Instytut Historii Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Rzeszowski

mskulimowska@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9839-253X

Abstrakt

Jednym z najdynamiczniej rozwijających się rodzajów turystyki od początku XXI wieku jest turystyka kulturowa, a w szczególności jej formy, takie jak turystyka literacka i filmowa. Głównym celem turystycznych wypraw stają się zarówno obiekty, jak i plenery stanowiące tło dla filmów lub dzieł literackich. Szczególne zainteresowanie budzą także miejsca związane z życiem i twórczością artystów. Powstają szlaki tematyczne i interaktywne formy zwiedzania oraz organizowane są imprezy kulturalne, których motywem przewodnim jest film lub postać twórcy. W artykule przedstawiono problematykę związaną z rozwojem turystyki literackiej i filmowej na terenie Roztocza, a głównym celem było zbadanie i zdefiniowanie przestrzeni literackiej i filmowej Roztocza. Region ten z roku na rok przyciąga coraz większą liczbę osób poszukujących wypoczynku i rekreacji na obszarach mało zurbanizowanych. Roztocze to także obszar, który z uwagi na historię jest bogaty w liczne zabytki świadczące o jego wielokulturowej przeszłości. Bogactwo przyrodnicze i kulturowe regionu doceniają również twórcy dzieł literackich i filmowych. W pierwszej części tekstu zaprezentowano fenomen turystyki literackiej oraz filmowej na świecie i w Polsce. W drugiej natomiast omówiono potencjał turystyki literackiej i filmowej na Roztoczu, m.in. oraz miejsca i obiekty wykorzystane jako plenery, szlaki tematyczne, oraz imprezy kulturalne związane z filmem lub literaturą. W podsumowaniu wskazano na możliwości i bariery rozwoju tych form turystyki w regionie. Artykuł powstał w oparciu o analizę dostępnych źródeł i materiałów oraz badania terenowe.

Słowa kluczowe: Roztocze, turystyka literacka, turystyka filmowa

Wprowadzenie

Roztocze to kraina geograficzna rozciągająca się od Kraśnika we wschodniej Polsce aż po Lwów w Ukrainie. Zgodnie z regionalizacją fizycznogeograficzną Jerzego Kondrackiego makroregion Roztocze (343.2) wchodzi w skład wyżynnej podprowincji Wyżyny Lubelsko – Lwowskiej (343) i dzieli się na 3 mezoregiony: Roztocze Zachodnie (343.21), Roztocze Środkowe (343.22) i Roztocze Wschodnie (343.23) [Kondracki 2009, s. 287]. W części polskiej znajduje się w całości Roztocze Zachodnie i Środkowe, natomiast znaczna część Roztocza Wschodniego położona jest już na terenie Ukrainy. Jako region jest to obszar, w którym dominują lasy, a krajobraz urozmaicają wzniesienia poprzecinane licznymi parowami i wąwozami. Przez region przebiega granica wschodnioeuropejskiej platformy i Europy Zachodniej, nazywana Strefą Teisseyre’a – Tornquista (tzw. strefa T-T)¹. Jest ona bardzo dobrze widoczna

¹ Geolodzy nazywają tak ciąg tektonicznych uskoków, które tworzą wschodnią granicę szwu transeuropejskiego łączącego platformę wschodnioeuropejską ze strukturami geologicznymi Europy

w budowie geologicznej oraz w samym ukształtowaniu terenu. Wielkość ruchów tektonicznych na tym uskoku przekracza 1 mm rocznie, co wpływa na rozwój sieci dolinowej i powstawanie tzw. progów skalnych. Interesująca budowa geologiczna dosyć późno stała się przedmiotem badań naukowych². Główną przyczyną była utrudniona dostępność terenu ze względu na gęste zalesienie. Pierwszy opis Roztocza pojawił się dopiero pod koniec XVIII wieku w *Dziennikach podróży* Stanisława Staszica: „W roku 1799 w miesiącu październiku jadąc na Sandomierz do Przemyśla dla uważania natury ziemi i gatunku gór, uważałem, że idzie pasmo gór, poczynające się za Lwowem około Zawadowa. To pasmo ciągnie się na Krasnobród, Zwierzyniec, Frampol, Goraj, Kraśnik (...). To pasmo gór jest wszędzie w gruncie wapienne, mieszają się małże morskie. Po wierzchołkach gór ziemia gliniasta, urodzajna i znajdują się różnego rodzaju granity i piaskowce kamienie runione, małe i wielkie” [Buraczyński 2002, s. 11]. Natomiast sama nazwa „Roztocze” została wprowadzona przez geografów i geologów galicyjskich pod koniec XIX wieku. Nazwa krainy wywodzi się od pochodzącego z gwary słowa „roztoka”, oznaczającego dział wodny [Buraczyński 2002, s. 13].

Od wieków teren ten cechowała wielokulturowość. Obok siebie mieszkali tu Polacy, Rusini, Żydzi, Ormianie, a także Niemcy. Świadectwem tej różnorodnej etnicznie i religijnie historii są stojące obok siebie zachowane świątynie, tj. kościoły rzymskokatolickie, cerkwie greckokatolickie i synagogi. Po znamienitych rodach, które na tym terenie posiadały liczne majątki, m.in. Zamoyskich, Sapiehów, Andruszewskich i Ponińskich, zachowały się nieliczne rezydencje – głównie pałace. W krajobrazie wiejskim dominują kapliczki i przydrożne krzyże wykonane w miejscowych warsztatach kamieniarskich. Region ten słynął z obróbki kamienia, a główne centra

---

Zachodniej. Strefa ta znana jest wyłącznie dzięki zastosowaniu metod geofizycznych, bowiem przykrywają ją osady o grubości 8 – 12 km. Wykazują one występowanie tym miejscu wielu rozłamów o znacznej głębokości, nawet do 100 km. Nazwa pochodzi od nazwisk dwóch geologów. Strefę odkrył polski geolog Wawrzyniec Teisseyre, a jego badania potwierdził Niemiec Alexander Tornquist.

² Roztocze budują skały z kredy (m.in. margle, wapienie). Na ich powierzchni znajdują się utwory zdecydowanie młodsze (np. piaski, wapniste piaskowce, wapienie), a na nich z kolei utwory polodowcowe (np. gliny morenowe, głązy narzutowe). Uwzględniając różnice w rzeźbie terenu i budowie geologicznej obszar Roztocza dzieli się na trzy mezoregiony:

- Roztocze Wschodnie (343.23) zbudowane z utworów trzeciorzędowych, o urozmaiconej rzeźbie; występują tutaj ostańce (wzgórza ostańcowe) a także największe względne różnice wysokości; przecięte jest granicą państwową Polska-Ukraina;
- Roztocze Środkowe (343.22) zbudowane głównie z piasków i wapieni (wykazują duże krajobrazowe, w przełomach rzek spotykane skalne progi, wewnętrzne partie wzgórz są płaskimi monotonnymi wierzchołkami z izolowanymi wzgórzami ostańcowymi);
- Roztocze Zachodnie (343.21) składa się głównie z lessów; lekko sfałdowane wierzchowiny i kontrastujące z nimi zbocza są silnie porożcinane dolinami i wąwozami (dł. do kilku kilometrów, gł. nawet powyżej 20 m).

kamieniarstwa znajdowały się w Starym Bruśnie i Józefowie. Zachowane kamienne krzyże stanowią teraz wizytówkę regionu, a wielokulturowe cmentarze roztoczańskie są miejscami przyciągającymi turystów i amatorów fotografii lub filmu.

Celem artykułu jest próba zdefiniowania przestrzeni literackiej i filmowej Rostocza. Badania przeprowadzono na terenie szeroko rozumianego Rostocza w granicach Polski. Artykuł powstał na bazie analizy literatury, materiałów krajoznawczych i źródeł internetowych, które zostały zweryfikowane badaniami terenowymi.

Definicje i charakterystyka turystyki literackiej i filmowej

Ze względu na wyjątkowe walory przyrodnicze i wielokulturowy charakter dziedzictwa kulturowego region Rostocza z roku na rok przyciąga coraz więcej turystów poszukujących możliwości uprawiania różnych rodzajów turystyki. Poza najpopularniejszą turystyką kwalifikowaną i jej formami, tj. turystyką pieszą, rowerową, kajakową i konna, amatorzy historii i poznawania dziedzictwa regionu wybierają turystykę kulturową, która cały czas się rozwija, a wraz ze zmianą zainteresowań turystów pojawiają się jej nowe formy. Z uwagi na wieloaspektowy charakter kultury i jej związków z turystyką trudno jest ostatecznie „zamknąć” listę proponowanych form tego rodzaju turystyki. Pośród najczęściej wymienianych przez badaczy zajmujących się turystyką kulturową form są m.in.: turystyka miejska, muzealna, pielgrzymkowa, etniczna, kulinarna, biograficzna, czy też właśnie literacka lub filmowa [Buczkowska 2008, s. 48–62; Jędrysiak 2008, s. 45; Mikos v. Rohrscheidt 2016, s. 76]. Dotychczas w swoich badaniach naukowych problematyką turystyki literackiej i filmowej w ogólnym ujęciu zajmowali się Armin Mikos von Rohrscheidt oraz Andrzej Stasiak. Natomiast Joanna Roszak i Grzegorz Godlewski w swoich badaniach nawiązują właśnie do obszaru Lubelszczyzny [Roszak, Godlewski 2016].

Turystyka literacka i filmowa jest jedną z form turystyki kulturowej, a w XXI wieku stała się też jedną z najpopularniejszych i zarazem najdynamiczniej rozwijających się form. Dostęp do mediów i social mediów, szybkie i tanie podróżowanie to główne powody, dla których turyści – wielbiciele dzieł literackich lub filmowych, lub też fani fikcyjnych bohaterów, albo też samych aktorów lub twórców – coraz częściej chcą podążać śladami swoich idoli i odkrywać miejsca związane z ich autentycznym życiem lub literacką fikcją. Na całym świecie powstają szlaki tematyczne,

muzea oraz specjalne programy zwiedzania, które wprowadzają w świat twórczości literackiej i filmowej.

Turystyka literacka (*literary tourism*) według Richarda W. Butlera to: „turystyka, której główną motywacją jest docieranie do określonych miejsc związanych w różnorodny sposób z literaturą i na którą może składać się zwiedzanie: byłych i obecnych domów pisarzy i poetów (żyjących i nieżyjących), prawdziwych i wymyślonych miejsc opisywanych w literaturze oraz miejsc nawiązujących do postaci i wydarzeń literackich” [za Buczkowska 2008, s. 58]. Natomiast jako pierwszy turystykę literacką w polskiej literaturze naukowej zdefiniował Piotr Zmyślony, podkreślając, że: „obejmuje ona wszystkie czynności towarzyszące krótkotrwałemu przemieszczaniu się osób do miejsc docelowych związanych z dziełami literackimi i ich twórcami, poza miejscem stałego zamieszkania i pracy, oraz pobytowi w tych miejscach” [Zmyślony 2000, s. 21–31]. Karolina Buczkowska w swoim opracowaniu metodycznym podjęła się też rozwinięcia i uzupełnienia powyższych definicji, wskazując, że: „literacka turystyka kulturowa to forma turystyki kulturowej, której główną motywacją jest docieranie do określonych miejsc związanych w różnorodny sposób z literaturą (piękną oraz faktu). Umożliwia ona szeroki kontakt z kulturą i realizowaną poprzez [Buczkowska 2000, s. 58]:

- zwiedzanie i poznawanie rzeczywistych miejsc związanych z dziełami literackimi i ich bohaterami, podążanie śladami tych bohaterów (tak fikcyjnych, jak i prawdziwych),
- poszukiwanie nieistniejących miejsc, opisywanych na kartach książek, i konfrontowanie mitów literackich z rzeczywistością,
- zwiedzanie domów pisarzy i poetów, muzeów biograficznych, miejsc ich twórczości oraz czasowych pobytów,
- docieranie do miejsc nawiązujących do osób pisarzy, poetów, postaci i wydarzeń literackich, takich jak: muzea literackie, pomniki, tablice pamiątkowe, nagrobki, epitafia, popiersia, centra literackie,
- wyjazdy w celu udziału w różnorodnych imprezach literackich, takich jak: Dni Książki, Biennale Książki, wręczenia nagród literackich, targi książki, wystawy literackie, rajdy literackie, spotkania z pisarzami, poetami oraz pisarzami-podróżnikami,
- zwiedzanie muzeów i pracowni związanych z procesem wytwarzania książek (muzea papiernictwa, muzea drukarstwa, introligatornie, drukarnie)”.

Natomiast Andrzej Stasiak podjął się usystematyzowania zakresu i pojęć turystyki literackiej. Stwierdził, że „turystyka literacka jest ważną częścią turystyki kulturowej, obejmującą wszelkie podróże turystyczne śladami wielkich twórców literatury i ich dzieł, które stwarzają okazję do głębszej refleksji i osobistego przeżywania utworów. Na tak rozumianą turystykę literacką składają się dwie podstawowe formy podróżowania:

- turystyka biograficzna, której celem są m.in. muzea biograficzne twórców literatury, miejsca związane z ich pobytem i pracą, poświęcone pisarzom pomniki i tablice pamiątkowe, cmentarze i groby twórców, festiwale, konkursy i nagrody im. autora, szlaki biograficzne,
- turystyka fikcji literackiej, obejmująca m.in. zwiedzanie rzeczywistych i fikcyjnych miejsc akcji utworów, czytanie dzieł w plenerze, inscenizacje, spektakle teatralne, warsztaty, letnie akademie, rodzinne parki rozrywki, wędrówki szlakami bohaterów literackich” [Stasiak 2009, s. 223–224].

Drugą formą turystyki kulturowej, której możliwości uprawiania będą analizowane w regionie Roztocza, jest turystyka filmowa (*film tourism, movie tourism*). Andrzej Stasiak proponuje zdefiniować tę formę analogicznie do turystyki literackiej. Według niego turystyka filmowa to: „wszelkie podróże turystyczne śladami gwiazd filmu (aktorów, reżyserów) i ich dzieł, stwarzające okazję do głębszej refleksji i osobistego przeżywania utworów. W ramach turystyki filmowej również możemy mówić o [Stasiak 2009, s. 225]:

- turystyce biograficznej, czyli podróżach, których głównym celem jest zwiedzanie: muzeów biograficznych słynnych gwiazd dużego i małego ekranu, miejsc ich urodzin, życia, pracy i śmierci, oglądanie poświęconych im pomników, tablic pamiątkowych, odwiedzanie grobów słynnych aktorów, reżyserów, operatorów filmowych, udział w festiwalach filmowych, spotkaniach z idolami itp.,
- turystyce fikcji filmowej, czyli wędrawaniu w poszukiwaniu (nie zawsze nawet prawdziwych) plenerów filmowych i telewizyjnych, czynny i bierny udział w plenerowych inscenizacjach, spektaklach teatralnych czy warsztatach filmowych, przeżywanie filmów w naturalnej scenerii (kina „pod chmurką”), rodzinny wypoczynek w filmowych parkach rozrywki, podróżowanie szlakami bohaterów filmowych itp.”.

Szczególnie popularne w ostatnich latach stało się odwiedzanie miejsc znanych z ekranu, które nosi angielską nazwę *set-jetting* [Stasiak 2009, s. 225]. Naturalne

scenografie lub też sztucznie powstałe miasteczka i plenery są głównymi celami wypraw. Wokół tych miejsc tworzone są produkty turystyczne ukierunkowane na promocję regionu właśnie na bazie danego filmu lub serialu. Przykładem może być miejscowość Matamata w Nowej Zelandii, zwana powszechnie jako Hobbiton. W 1999 roku filmowcy zbudowali tu repliki domków hobbitów na potrzeby trylogii *Władca Pierścieni*. Obecnie mieszkańcy miasteczka żyją głównie z obsługi turystów – fanów obu trylogii, którzy przyjeżdżają tu z całego świata. Jako przykład z Europy można podać Küstendorf (serbska nazwa to Drvengrad) – wieś zbudowaną w 2000 roku przez Emira Kusturicę na potrzeby filmu *Życie jest cudem*. Powstało tu kilkadziesiąt drewnianych obiektów, które obecnie można zwiedzać lub korzystać mieszczących się w nich punktów usługowych. Znajdują się tu m.in. liczne restauracje, hotel, biblioteka oraz kino.

Na koniec warto zaznaczyć, iż część badaczy podkreśla, że oddzielenie turystyki literackiej i filmowej nie zawsze jest możliwe ani uzasadnione. Często zdarza się, że popularne filmy to ekranizacje wcześniej opublikowanych powieści. W niektórych przypadkach dzieła literackie są mało znane i dopiero ich adaptacje filmowe powodują wzrost zainteresowania powieścią, jak np. seria *Diuna*. Bywa też, że to właśnie popularność książki lub serii powieści budzi zainteresowanie twórców filmowych, czego przykładem jest np. seria książek o Harrym Potterze angielskiej pisarki J. K. Rowling, saga *Zmierzch* amerykańskiej pisarki Stephenie Meyer, czy też seria powieści związana z głównym bohaterem Robertem Langdonem autorstwa Dana Browna. Współcześnie to bardzo popularny trend nie tylko za granicą, ale też w Polsce np. seria kryminalna *Chyłka* autorstwa Remigiusza Mroza czy też serial *Żywioty Saszy – Ogień* na podstawie powieści *Lampiony* Katarzyny Bondy. W związku z powyższym Andrzej Stasiak proponuje określenie „turystyka literacko-filmowa” [Stasiak 2009, s. 226]. Andrzej Kowalczyk uważa natomiast, że turystyka literacka jest formą turystyki „obejmującą wszystkie wyjazdy, dla których inspiracją są dzieła literackie i ich filmowe adaptacje, jak również życie ich twórców” [Kowalczyk 2010, s. 232].

Literatura a Roztocze

Roztocze jest regionem atrakcyjnym pod względem dziedzictwa kulturowego, ponieważ łączy elementy wielokulturowości z bogactwem przyrody. Dzięki temu często stanowiło kanwę dla powieści i innych dzieł literackich. Na Roztocze przyjeżdżali pisarze w poszukiwaniu ciszy i weny, a także artyści – piosenkarze szukający tu spokoju

potrzebnego do tworzenia tekstów piosenek. Turystyka literacka w tym regionie skupia się zarówno na wędrówkach po miejscach związanych z twórczością pisarzy i ich życiem, jak również są to szlaki wiodące po geograficznych lokalizacjach miejsc ujętych w dziełach literackich. Warto dodać, że na Roztoczu odbywają się też prestiżowe spotkania festiwalowe związane z literaturą, które także wpisują się w nurt turystyki literackiej.

O Roztoczu i jego przyrodniczych skarbach, m.in. skamieniałych drzewach w Siedliskach, wspomnieli już w drugiej połowie XV wieku polski kronikarz Jan Długosz w *Rocznikach*, czyli *Kronikach sławnego Królestwa Polskiego*. Także Jan Kochanowski przedstawiał piękno tego regionu w dziele pt. *Dryas Zamchana* z 1578 roku, tak opisując roztoczańskie rzeki: „Tu Sopot i Tenwica swoją rosę toczy. Tu Tanew niepohamowana San prędko napawa” [Pawłowski 2017, s. 13]. Natomiast jednym z pierwszych badaczy opisujących Roztocze był Stanisław Staszic, który przez kilka lat był wychowawcą synów X ordynata Andrzeja Zamoyskiego oraz profesorem w Akademii Zamojskiej.

Zaczynając od nieformalnej stolicy tego regionu, bowiem geograficznie poza granicami Roztocza, czyli od Zamościa, warto zacytować Dawida Szyfmana, poetę i właściciela pierwszej księgarni w mieście. „Zamojskie powietrze czyni mądrym” – tak napisał w 1879 roku w poemacie pt. *Oda do Zamościa* i zapewne może być w tym trochę prawdy, zważywszy na liczbę sławnych nazwisk z dziedziny kultury i sztuki związanych z tym miastem na przestrzeni wieków [Kopciowski 2005, s. 31]. Jednym z powodów był mecenat, jaki pełniła rodzina Zamoyskich, a w szczególności założyciel i główny projektant miasta Jan Zamoyski. Kolejnym powodem było powstanie sławnej Akademii Zamojskiej. Nie bez znaczenia była również lokalizacja, otoczenie, jak i wygląd samego miasta, określanego „miastem idealnym”, „Perłą Renesansu” lub też „Padwą Północy”. Pośród polskich autorów związanych z Zamościem trzeba wymienić m.in.: Szymona Szymonowica, Piotra Cieklińskiego, Ignacego Krasickiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa, Marię Dąbrowską, Bolesława Leśmiana, Stanisława Młodożeńca, Leona Zdzisława Stroińskiego czy też Piotra Szewca. Warto w tym miejscu wspomnieć także pisarzy związanych z krajoznawstwem w Polsce, którzy swój pobyt w Zamościu opisali w dziełach. Są to wspomniani już powyżej Stanisław Staszic i Julian Ursyn Niemcewicz, wymieniani jako prekursorzy krajoznawstwa u boku Wincentego Pola i Oskara Kolberga. Z Zamościem związanych jest również wielu pisarzy pochodzenia

żydowskiego, którzy urodzili się lub mieszkali w mieście przez znaczną część życia, m.in. Izrael ben Mosze (znany jako Izrael z Zamościa), Salomon Ettinger, Fajfel Szyffer, Issachar ben Falkensohn i klasyk literatury jidysz, Icchak Lejb Perec [Kopciowski 2005, s. 28].

Jedyny wytyczony szlak kulturowy w Zamościu związany z literaturą to Leśmianowski Szlak Literacki, który powstał w 2017 roku z inicjatywy Zamojskiego Domu Kultury. Jego trasę wytyczają minirzeźby stawiane co roku podczas imprez związanych z tzw. Ulicą Poetycką. Podążając przez Zamość śladami Bolesława Leśmiana, można zwiedzić miejsca związane z jego pobylem w mieście. W latach 1922–1935 mieszkał on wraz z rodziną w kamienicy nieopodal rynku w tzw. Domu Centralnym. Znajduje się tu tablica pamiątkowa poświęcona artyście. W budynku tym wówczas mieścił się również hotel, w którym w 1925 i ponownie w 1937 roku zatrzymała się powieściopisarka Maria Dąbrowska. Leśmian z wykształcenia był prawnikiem i w Zamościu prowadził kancelarię notarialną. Jednakże w wolnych chwilach uwielbiał spacerować ulicami miasta i alejkami parkowymi. Miał w Zamościu swoje ulubione miejsca, gdzie spotykał się ze znajomymi i podziwiał przyrodę. Po tych punktach oprowadzają nas po szlaku różne postacie rodem z wierszy Leśmiana, a są to: Srebroń (poeta), Bajdała (bajarz, gawędziarz), Gady, Skrzypek Opętany, Znikomek, Szewczyk, Dziewczyna, Lalka i najnowsza Pantera odsłonięta w sierpniu 2025 roku [www.zdk.zamosc.pl/page/189/lesmianowski-szlak-literacki.html, 20.01.2026]. Poeta upamiętniony został także w 2017 roku murałem na ścianie budynku przy ulicy Peowiaków.

Zamojski wątek w życiorysie Leśmiana ciekawie łączy się z innym poetą, kompozytorem, a zarazem piosenkarzem – Markiem Grechutą, który urodził się w tym mieście. Bolesław Leśmian stworzył cykl erotyków *W malinowym chruśniaku*, opublikowanych w zbiorze pt. *Łąka* w 1920 roku. Posłużyły one jako teksty piosenek skomponowanych i zaśpiewanych przez Marka Grechutę na płycie pt. *W malinowym chruśniaku*, wydanej w 1984 roku. Na ulicy Grodzkiej pod numerem 7 znajduje się tablica poświęcona Grechucie. Kamienica ta od 1923 roku należała do rodziny Grechutów i to w niej przez część swojego młodzieńczego życia mieszkał artysta. Bardzo atrakcyjny dla turystów jest ogród na dziedzińcu na tyłach kamienicy, bowiem przypomina scenografię powieści *Tajemniczy ogród* [Malicki 2025, s. 261]. Druga tablica została wmurowana w budynku I Liceum Ogólnokształcącego, do którego uczęszczał

i w którym zdawał maturę Marek Grechuta³. W 2017 roku przy ulicy Kamiennej powstał mural przedstawiający poetę. Niestety, mimo starań mieszkańców i wielbicieli jego twórczości, nie udało się dotąd ufundować ławeczki lub innej formy pomnika w Zamościu [Sztokfisz 2013, s. 205]. Poeta w swoich tekstach także nawiązywał do miejsc związanych z dzieciństwem oraz okresem młodości. Między innymi na ostatniej płycie z 2003 roku pt. *Niezwykłe miejsca*, pośród piosenek dedykowanych sławnym na świecie miejscom, takim jak Paryż, Wenecja czy też Nowy Jork, znajduje się piosenka o Zamościu pt. *Gdzieś na mapy skraju* [Majewski 2006, s. 15]:

„(...) Z dala od głównych traktów, gdzieś na mapy skraju,
Na południowo-wschodnich rubieżach polskości
Stoi senna zjawą, jak widok prosto z rajy –
Owoc hetmańskiej wiedzy i mądrości (...)”.

Wspomniana powyżej Maria Dąbrowska pierwszy raz na Lubelszczyznę przyjechała w 1925 roku i swoje wrażenia opisała w reportażu *Tydzień w Lubelskiem*, który był drukowany w odcinkach w pięciu kolejnych numerach tygodnika „Bluszcz” (nr 28–32 z 1925 roku). Opisała między innymi Frampol, Szczebrzeszyn, Zwierzyniec. Łaszczów, a także Zamość, który tak zapamiętała: „Zamość widać już z odległości dziesięciu kilometrów. Leży na nieco falistych polach, jak broszka z pereł i koralu na złoto-zielono-szafirowym pasiaku. Z bliska okazał się jeszcze piękniejszy, okazał się tak piękny, że nie umiem słowami wyjawić jego uroku, (...) jest jedną z najczarowniejszych jego miejscowości. Jest to miasto małe, jak dłoń – całe wybrukowane w równiutką kostkę kamienną, oświetlone elektrycznością i zabudowane ślicznymi starożytnymi domami (...). Zamość przypomina co do piękności niektóre włoskie miasta, ale pod jednym względem je przewyższa. Cena hotelu jest w nim cztery razy taka jak w Wenecji” [Jawor 2009, s. 94–95]. Jej pobyt nie jest upamiętniony w Zamościu, brakuje tu pomnika lub chociażby tablicy. Jedynie podczas wędrówki szlakiem Leśmiana można wstąpić do Domu Centralnego, w którym zatrzymywała się podczas swoich podróży.

Warto szerzej wspomnieć o tym obiekcie, gdyż stanowi ważny punkt na literackich i artystycznych szlakach Zamościa. Dom (Hotel) Centralny to budynek stojący do dziś w Zamościu u zbiegu ulic Kościuszki, Bazylikańskiej i Żeromskiego. Oddany do użytku w lipcu 1911 roku, poza hotelem mieścił ważne instytucje, m.in.: Dom Ludowy,

---

³ Wanda Grechuta, matka poety pracowała w zamojskim PTTK i jako przewodnik oprowadzała po mieście.

Ziemiańskie Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, Polską Kasę Bezprocentową, Państwowy Bank Rolny, Księgarnię Polską, Towarzystwo Muzyczno-Dramatyczne oraz salę widowiskową „Oaza”. W 1912 roku otwarto tu legendarną restaurację „Centralna” (po II wojnie światowej zwaną „Centralką”), która na przestrzeni lat gościła wybitnych pisarzy, aktorów i muzyków. Bywali tu, poza wspomnianym Bolesławem Leśmianem i Marią Dąbrowską, krytyk literacki i teatralny Tadeusz Boy-Żeleński, piosenkarz Mieczysław Fogg, aktorka Mira Zimińska, aktor Tadeusz Fijewski, czy też skrzypek Stanisław Namysłowski, który w restauracji miał nawet swój stolik. W hotelu w 1920 roku dwukrotnie nocował Józef Piłsudski.

Zamość często trafiał na karty powieści lub też innych dzieł literackich. To tutaj Henryk Sienkiewicz ułokował bohaterów *Ogniem i Mieczem* oraz *Potopu*. Józef Ignacy Kraszewski w swojej powieści *Bajbuza* również wspomina o pobycie bohatera w tym mieście. Z kolei Bolesław Prus w *Lalce* umieszcza w zamojskim więzieniu postać „starego subiekta” – Ignacego Rzeckiego, który trafia tam po powrocie z dwuletniej tułaczki po Europie: „Nigdy zaś nie zapomnę radości, jakiej doznałem usłyszawszy, że mam jechać do Zamościa. Właściwie, tom nawet nie bardzo jechał; raczej szedłem, ale z jakąś uciechą! W Zamościu bawiłem rok z czymś” [Prus 1974, tom 1, s. 182]. Warto wspomnieć, że kojarzony głównie z Warszawą Bolesław Prus urodził się w Hrubieszowie. W swojej powieści *Wszystko i nic* Stefan Żeromski wprowadza epizod dziejący się w Zamościu. To tylko kilka najślawniejszych nazwisk, bowiem lista pisarzy jest znacznie dłuższa. Także pisarze pochodzenia żydowskiego często wspominali w swoich dziełach o Zamościu m.in. noblista Isaak Bashevis Singer czy też Izaak Babel.

Również współcześni pisarze często lokują losy swoich bohaterów w idealnym mieście. Wspomniany wcześniej rodowity zamościanin, Piotr Szewc, w cyklu powieści, które określane są trylogią zamojską: *Zagłada*, *Zmierzchy i poranki* oraz *Bociany nad powiatem*, opisuje jeden dzień lata w Zamościu. Także dwutomowa opowieść pt. *Księga życia Hili Campos* (tom 1 *Córka głosu* i tom 2 *Morze trzciny*) autorstwa Agnieszki Wojdowicz przedstawia losy sefardyjskich Żydów wypędzonych z Hiszpanii, którzy w poszukiwaniu swojego idealnego miasta, podczas wędrówki przez szesnastowieczną Europę, trafiają do Zamościa.

Warto także wymienić Andrzeja Stasiuka, związanego bardziej z Beskidem Niskim niż Roztoczem. Tak pisze on o Zamościu w swojej powieści z 2010 roku pt. *Dziennik pisany później*: „Którejś zimy stanąłem na noc w Zamościu. Był mróz (...). Całe miasto przypominało przywidzenie. Zamoyskiemu przyśnił się renesansowy sen,

włoska fatamorgana. Stało to teraz gotowe, pozbawione kontekstu i piękne jak lekka paranoja. Miasto idealne na skraju buraczanych pól ciągnących się po Hrubieszów i po horyzont. Perła odrodzenia wśród zmarzniętych ściernisk” [Stasiuk, s. 144]. Stasiuk podczas literackiego zapisu swojej włóczęgi po Bałkanach odnosi się do kilku innych miejscowości położonych na Roztoczu, m.in.: Horyńca, Hrebennego i Bełzca.

Na koniec trzeba wymienić powieści kryminalne, których historie ulokowane są w Zamościu. Są to m.in.: dreszczowiec *Fan-Club* Andrzeja Wnuka z 2010 roku oraz *Kwestja krwi* Marcina Wrońskiego z 2014 roku. Ten drugi tytuł to retro-kryminał należący do cyklu z komisarzem Zygmuntem (Zygą) Maciejewskim. Jego akcja toczy się w przedwojennym Zamościu, a jednymi z bohaterów są Bolesław Leśmian oraz Stanisław Młodożeniec.

W ostatnich latach szczególnym zainteresowaniem czytelników w Polsce cieszą się serie kryminałów osadzone w realnych miejscach, a związane z jednym bohaterem. Do najpopularniejszych należy cykl powieści Marka Krajewskiego o przygodach radcy kryminalnego Eberharda Mocka, który dzieje się w pierwszej połowie XX wieku w Breslau (Wrocław). Warto też wspomnieć o jednej z najnowszych tzw. karkonoskiej serii kryminalnej autorstwa Sławka Gortycha, której historie związane są ze schroniskami w Karkonoszach. Poza wspomnianym powyżej cyklem powieści kryminalnych autorstwa Marcina Wrońskiego (których akcja głównie toczy się w Lublinie), inne, osadzone już głównie na Roztoczu, to: *Czarny wygon* – seria autorstwa Stefana Dardy ulokowana w Zwierzyńcu, oraz książki Wioletty Pyzik *Dym Roztocza* oraz *Mgła Roztocza*, których akcja toczy się w Guciowie. Stawy Echo w Zwierzyńcu stanowią tło dla kryminału *Wodnik* autorstwa Jędrzeja Pasterskiego. Warto jeszcze wspomnieć o dwóch tomach zbiorów opowiadań grozy pt. *Horror na Roztoczu. Koszmar spoza granicy snów* oraz *Horror na Roztoczu 2: Insomnia*, których akcja dzieje się na Roztoczu i wokół tego regionu, m.in.: w Zamościu, Szczebrzeszynie, Tomaszowie Lubelskim, Biłgoraju i Kraśniku. Zbiory opowiadań to eksperyment literacki, w którym udział wzięli zarówno amatorzy jak również zawodowi pisarze. Inspirację do opowiadań stanowiły sny pomysłodawcy cyklu - Łukasza Wiktora Izarowskiego (Kielbasy) [www.izarowski.pl/ksiazki-na-podstawie-snow/, 2.02.2026].

Z Biłgorajem związany jest wybitny pisarz, noblista Isaac Bashevis Singer, który w młodości mieszkał kilka lat w rodzinnym mieście swojej matki, bowiem dziadek Singera pełnił tam funkcję rabina. Isaac pracował tu jako nauczyciel hebrajskiego,

a sam Biłgoraj często pojawia się w jego twórczości. W 2009 roku, podczas obchodzonych w mieście Dni Singera, w parku odsłonięto ławeczkę upamiętniającą noblistę.

Położony na Roztoczu Środkowym Szczebrzeszyn kojarzony jest z wierszem Jana Brzechwy pt. *W Szczebrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie*. Jednakże warto wspomnieć, że sam autor wiersza także był związany z regionem. Brzechwa tak naprawdę nazywał się Jan Lesman i był kuzynem Bolesława Leśmiana, który zresztą wymyślił mu pseudonim literacki „Brzechwa”. Z tego też powodu Brzechwa często bywał w Zamościu i okolicy. Napisał wierszowaną opowieść *Przygoda króla jegomości*, w której wspomniał o Zamościu.

W swojej poezji opis miejscowości na Roztoczu zawarł również Edward Stachura, znany najbardziej z tzw. poezji śpiewanej. W swoim dziele pt. *Wszystko jest poezja. Opowieść-rzeka* z 1975 roku opisuje podróż m.in. do Bełżca i Tomaszowa Lubelskiego [Stachura 1987, s. 120–123].

Wydarzenia i imprezy kulturalne związane z literaturą także zaliczane są do form turystyki literackiej. Warto zatem wymienić kilka odbywających się cyklicznie na Roztoczu imprez związanych z literaturą. Są to: Festiwal Stolica Języka Polskiego, Festiwal Śladami Singera, Konkurs i Festiwal Poezji Śpiewanej oraz Art Festiwal Horyniec Literatury.

Najważniejszym wydarzeniem literackim na Roztoczu jest Festiwal Stolica Języka Polskiego, odbywający się latem w Szczebrzeszynie i Zamościu, który od 2015 roku promuje literaturę i czytelnictwo. Patronami kolejnych edycji są polscy nieżyjący twórcy literaccy m.in.: Jan Brzechwa, Bolesław Leśmian, Wisława Szymborska, Skamandryci, Anna Świrszczyńska, Cyprian Kamil Norwid, Tadeusz Różewicz, Miron Białoszewski, Sławomir Mrożek, Julian Przyboś oraz – w 2025 roku – Stanisław Ignacy Witkiewicz. Program festiwalu opiera się na spotkaniach z pisarzami, poetami, tłumaczami, jak również twórcami z różnych dziedzin sztuki m.in. artystami, aktorami, reżyserami. Dodatkową atrakcją stanowią koncerty i warsztaty [www.stolicajęzyka.polskiego.pl, 2.02.2026].

Międzynarodowy Festiwal „Śladami Singera” został powołany w 2011 roku, a jego organizatorem jest Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie. W wydarzeniu, które odbywa się corocznie w lipcu, biorą udział artyści z całego świata, m.in. muzycy, grupy teatralne, taneczne i cyrkowe. Zgodnie z pomysłem organizatorów festiwal wędruje po Lubelszczyźnie od miasta do miasta. Warto wspomnieć, że wszystkie

miejsowości biorące udział w wydarzeniu występują w opowiadaniach Isaaca Bashevisa Singera, które opisywał na podstawie wspomnień z przedwojennej Polski. W ubiegłorocznej, XV edycji festiwal zawędrował aż do 17 miejscowości, w tym m.in. do Kraśnika, który tak Singer opisuje w opowiadaniu pt. *Zjawa*: „(...) w Kraśniku nikt nie miał tajemnic. Ludzie zagłądali sobie przez dziurkę od klucza i podsłuchiwali pod drzwiami. Kiedy jakaś kobieta przypaliła kaszę, u rzeźnika już o tym wiedzieli” [www.teatrnn.pl/sladamisingera/, 2.02.2026].

W Tomaszowie Lubelskim od 17 lat odbywa się tzw. „Stachuriada” Konkurs i Festiwal Poezji Śpiewanej poświęcony pamięci Edwarda Stachury. Poeta w latach 70. XX wieku odwiedził Tomaszów Lubelski, podążając do Tarnawatki na grób kompozytora jazzowego Mieczysława Kosza. Głównym celem festiwalu jest promocja młodych twórców, jak również nurtu tzw. „poezji śpiewanej”, bowiem jeden z utworów wykonywanych przez artystów podczas konkursu musi być dziełem Edwarda Stachury [www.mbptomaszowlub.pl/2025/09/konkurs-poezji-spiewanej-stachuriada, 2.02.2026].

Art Festiwal Horyniec Literatury to wydarzenie organizowane od 10 lat w Horyńcu-Zdroju. Podczas letniego tygodnia odbywają się liczne spotkania autorskie, warsztaty oraz spektakle. Festiwal odbywa się głównie w Parku Zdrojowym, ale też w ośrodku kultury, bibliotece itp. [www.artystycznyhoryniec.pl, 3.02.2026].

Turystyka filmowa na Roztoczu

Wielokulturowy krajobraz sennych miasteczek – gdzie obok siebie trwają kościoły, cerkwie i synagogi, częstokroć otoczone zabytkowymi cmentarzami – poprzecinany wąwozami, licznymi rzekami i gęstymi lasami, to idealny plener dla artystów oraz filmowców. Z tego powodu w ostatnich latach coraz częściej na Roztoczu można spotkać ekipy filmowe.

Idealne miasto – Zamość to jeden z najpopularniejszych wśród filmowców plenerów filmowych na Roztoczu (oczywiście w turystycznym ujęciu). Podobnie jak w przypadku literatury, głównym powodem jest zachowane zabytkowe stare miasto z wyjątkowym ratuszem, kolorowymi ormiańskimi kamienicami, otoczone murami obronnymi. Jednym z pierwszych polskich filmów, którego niektóre sceny kręcono w Zamościu, był *Nieznany* z 1964 roku. Film ten opowiada o losach dwóch Polaków uciekających z radzieckiego obozu pracy i wstępujących do 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Po bitwie pod Lenino docierają do Zamościa – ważne sceny

kręcono przy ulicy Ratuszowej i w dawnej kawiarni o tej samej nazwie („Ratuszowa”). Kolejny film to *Kardiogram* z 1971 roku w reżyserii Romana Załuskiego. Akcja toczy się w małym miasteczku we wschodniej Polsce, które „gra” Szczebrzeszyn, a część zdjęć kręcono także w Zamościu i Brodach Małych, jak również na drodze łączącej Szczebrzeszyn ze Zwierzyńcem. Jednym z ważniejszych filmów, w których bohater mieszka w Zamościu, jest film biograficzny pt. *Przypadek Pekosińskiego* z 1993 roku. Oparty jest na autentycznej historii życia Bronisława Pekosińskiego, który jako dziecko podczas II wojny światowej został znaleziony poza ogrodzeniem obozu w Zwierzyńcu, skąd trafił do domu dziecka w Zamościu. Jego pasją były szachy, w które grał w mistrzowski sposób, wygrywając liczne turnieje. Pekosiński całe swoje życie mieszkał w Zamościu i tam został pochowany. W filmie grał samego siebie u boku gwiazd polskiego kina, m.in. Anny Milewskiej, Elżbiety Starosteckiej, Bronisława Pawlika i Franciszka Pieczki. Następne dwa filmy wojenne to produkcje, których sceny częściowo zrealizowano w Zamościu. Pierwszy z nich, *Wyrok śmierci* z 1980 roku, powstał na podstawie noweli Jerzego Gierałtowskiego pt. *Wakacje kata*, opowiadającej o podchorążym AK wykonującym wyroki na wysokich rangą oficerach SS i gestapo. Znaczną część zdjęć kręcono w Zamościu m.in. na Rynku Wielkim, na ulicy Grodzkiej, placu Stefanidesa, przy nadszańcu i na dworcu kolejowym. Drugi z dramatów to *Przeprawa* z 1988 roku, który opowiada o bitwie partyzanckiej pod Osuchami w Lasach Janowskich z 1944 roku. Ujęcia w Zamościu kręcono w okolicy katedry, przy dzwonnicy. W Zamościu i najbliższej okolicy realizowano również zdjęcia do ostatniej historycznej superprodukcji Jerzego Hoffmana *1920 Bitwa Warszawska* z 2011 roku. Zamość „grał” miasto w czasie wojny polsko-bolszewickiej i część scen kręcono m.in. przed kościołem franciszkanów [www.biblioteka.zamosc.pl/filmowy-zamosc, 3.02.2026]. Jednym z ostatnich filmów kręconych w Zamościu jest komedia pt. *Wkręcenie* z 2014 roku z Bartoszem Opanią, Piotrem Adamczykiem i Pawłem Domagałą w rolach głównych. Do zdjęć wykorzystano głównie Rynek Wielki i Rynek Wodny.

W 2013 roku Oscara otrzymał polski film pt. *Ida* w reżyserii Pawła Pawlikowskiego z Agatą Kuleszą w roli głównej⁴. Jest jednym z najwybitniejszych dzieł

---

⁴ Film otrzymał Oscara w 2015 roku w kategorii najlepszy film nieanglojęzyczny i jedną nominację za zdjęcia. Otrzymał także nominację do Złotych Globów w kategorii najlepszy film zagraniczny oraz nagrodę BAFTA za najlepszy film nieanglojęzyczny i nominację za zdjęcia, nagrodę FIPRESCI Międzynarodowej Federacji Krytyków Filmowych. Lista otrzymanych nagród: <https://www.filmweb.pl/film/Ida-2013-546529/awards> [16.03.2026].

kręconych na Zamojszczyźnie. Fabuła filmu opowiada historię sieroty wychowanej przez zakonnice, a siedzibą zakonu stał się pałac Zamoyskich w Michalowie pod Szczebrzeszynem. Lokalizacja nawiązuje do historii obiektu, który po wojnie przez ponad dwadzieścia lat pełnił funkcję domu dziecka prowadzonego przez Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Misjonarek Maryi. Pałac stał się także tłem jednego z ikonicznych plakatów promujących film.

Kolejnym sławnym filmem kręconym na Roztoczu, który był nominowany do Oscara, jest *Zimna wojna* z 2018 roku w reżyserii Pawła Pawlikowskiego⁵. W rolach głównych wystąpili Joanna Kulig i Tomasz Kot, a finałowa scena z ich udziałem została nakręcona w ruinach cerkwi w Kniazjach, niewielkiej wsi położonej na Roztoczu Wschodnim. Sama bryła świątyni bez kopuły, otoczona starym cmentarzem ukrytym pośród drzew, robi niesamowite wrażenie i przyciąga od kilku lat nie tylko turystów, ale także fotografów i artystów na plenery malarskie.

W 2023 roku na terenie województwa podkarpackiego kręcono zdjęcia do serialu platformy Netflix pt. *1670*. Plenery filmowe objęły m.in. Park Etnograficzny Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej oraz Radruż. Przy zespole cerkiewnym w Radrużu realizowano sceny do pierwszego sezonu serialu, np. sejmik szlachecki z pierwszego odcinka, w których brali udział m.in. Bartłomiej Topa, Andrzej Kłak, Sławomir Holland oraz Wojciech Błach [www.muzeumkresow.eu/zespol-cerkiewny-w-radruzu-jako-miejsce-sejmiku-szlacheckiego-w-serialu-1670, 16.01.2026].

Na koniec warto również wspomnieć o miejscowości położonej już poza geograficznymi granicami Roztocza – Starym Dzikowie, który gościł ekipę filmową jednego z najważniejszych filmów historycznych nakręconych już w XXI wieku, a mianowicie *Katyń* z 2007 roku w reżyserii Andrzeja Wajdy. Zachowana tutaj zabytkowa, murowana cerkiew stała się na potrzeby filmu sowieckim obozem jenieckim w Kozielsku. W ujęciach realizowanych w cerkwi można zobaczyć – poza statystami z regionu – czołowych polskich aktorów m.in. Jana Englerta oraz Pawła Małaszyńskiego. We wnętrzu świątyni zachowały się piętrowe prycze, które stanowiły scenografię do filmu i obecnie są jedną z atrakcji turystycznych tego miejsca. Warto też dodać, że od 2022 roku w Starym Dzikowie odbywają się imprezy związane

---

⁵ Film otrzymał trzy nominacje do Oskarów w 2019 roku w kategoriach: najlepszy reżyser, najlepszy film nieanglojęzyczny i najlepsze zdjęcia. Produkcja była również nominowana do nagrody BAFTA w czterech kategoriach: najlepszy reżyser, najlepszy film nieanglojęzyczny, najlepsze zdjęcia i najlepszy scenariusz oryginalny. W 2018 roku reżyser Paweł Pawlikowski otrzymał Złotą Palmę w Cannes. Pełna lista nagród: <https://www.filmweb.pl/film/Zimna+wojna-2018-764039/awards> [16.03.2026].

z Festiwałem „Śladami Singera”. Miejscowość wybrano dlatego, że w latach 20. XX wieku Pinchas Menachem Singer, ojciec laureata Nagrody Nobla, był rabinem w Starym Dzikowie i został pochowany na tutejszym cmentarzu żydowskim [Potocki 2019, s. 305].

Nie tylko miasta czy zabytkowe obiekty, ale również przyroda roztoczańska stanowiła tło dla produkcji filmowych. To tutaj nakręcono część scen do filmu *Czarne Stopy* z 1986 roku na podstawie powieści Seweryny Szmaglewskiej. Akcja powieści toczy się w Górach Świętokrzyskich, jednakże na potrzeby filmu to właśnie plenery roztoczańskie zostały wykorzystane do zdjęć. W kadrach filmu ujęte są wodospady zwane „szumami” w rezerwacie przyrody „Nad Tanwią”⁶ nieopodal Suśca, a także tama na rzece Szum w pobliżu Górecka Kościelnego.

Na szlaku filmowym po Roztoczu warto także odnotować miejscowości, w których część życia spędzili aktorzy lub reżyserzy. We wspomnianym powyżej Suścu w 1930 roku urodził się reżyser Sylwester Chęciński, twórca komediowej trylogii o Kargulu i Pawlaku. W 1939 roku jego rodzina przeniosła się do Zamościa, który opuścili już w 1943 roku i udali się na zachodnie ziemie. Susiec upamiętnił reżysera kultowej serii, stawiając w 2012 roku pomnik Kargula i Pawlaka w samym centrum miejscowości. Drugi z polskich reżyserów, który spędził część swoich młodszych lat w Zamościu, to Jerzy Domaradzki, syn zamojskiego lekarza. W Zamościu urodziła się aktorka Beata Ścibakówna, natomiast z Tomaszowa Lubelskiego pochodzi Joanna Pacuła [www.zamosciopedia.pl/index.php/hasla-alfabetycznie/f/ff-fl/3637-filmu-ludzie, 15.01.2026].

Jedną z form turystyki filmowej jest również udział w różnorodnych imprezach kulturalnych związanych z filmem. Na Roztoczu i w jego najbliższej okolicy odbywają się cyklicznie: Letnia Akademia Filmowa w Zwierzyńcu (LAF), „Kino na leżakach” w Zamościu, Zamojski Festiwal Filmowy „Spotkania z historią” oraz Zamojskie Lato Teatralne.

Letnia Akademia Filmowa w Zwierzyńcu, organizowana od 2000 roku, jest związana z ruchem Dyskusyjnych Klubów Filmowych (DKF). Projekcje filmów

---

⁶ Krajobrazowy i leśny rezerwat przyrody „Nad Tanwią” utworzony został w 1958 roku w celu ochrony w stanie naturalnym malowniczego krajobrazu dolin rzek Tanwi i Jelenia z licznymi kaskadami „szumami”, gatunkami chronionych roślin i zwierząt. Rzeką Tanew jest prawobrzeżnym dopływem Sanu, atrakcją są liczne progi skalne powstałe w wyniku ruchów tektonicznych. Potok Jeleń na granicy Roztocza Środkowego i Równiny Biłgorajskiej jest dopływem Tanwi, wodospad na potoku Jeleń jest największym wodospadem na Roztoczu i chroniony jest także oddzielnie jako pomnik przyrody nieożywionej w Parku Krajobrazowym Puszczy Solskiej.

odbywają się w kinie „Skarb”, ale także w zaaranżowanych na potrzeby festiwalu salach kinowych, tj. w Szkole Podstawowej (kino „Salto”) i Zespole Szkół Drzewnych i Ochrony Środowiska im. Jana Zamoyskiego (kino „Jowita”) oraz w Centrum Kultury. Wieczorami festiwal przenosi się na dziedziniec zabytkowego Browaru „Zwierzyniec” i tam odbywają się pokazy plenerowe. W 2025 roku po raz pierwszy zorganizowano pokazy również na terenie Ośrodka Edukacyjno-Muzealnego Roztoczańskiego Parku Narodowego, gdzie prezentowano horrory w ramach tzw. sekcji „W parku dziś nie zaśnie nikt”. Podczas festiwalu można zobaczyć filmowe nowości polskie i zagraniczne, które poprzedzają prelekcje wygłaszane przez krytyków i znawców filmu. Program obejmuje spotkania z filmowcami, koncerty, warsztaty i inne wydarzenia kulturalne. LAF w Zwierzyńcu jest niekonkursowym festiwalem filmowym, ale w trakcie odbywa się konkurs na najlepszą prelekcję filmową. Organizatorzy i uczestnicy podkreślają wyjątkowy charakter tego festiwalu, bowiem projekcje filmów odbywają się w otoczeniu przyrody roztoczańskiej, a nie w dusznych salach multipleksów [www.laffest.pl, 15.01.2026].

„Kino na leżakach” jest projektem, w ramach którego od 13 lat w miesiącach letnich, w różnych miejscach w Polsce, odbywają się plenerowe pokazy filmowe. W poprzednim roku odbyło się 61 pokazów filmowych w 40 miejscowościach m.in. w Krakowie, Częstochowie, Rewalu, Pobierowie, Mielnie, Łebie itd. [www.kinonalezakach.pl/about, 16.01.2026]. Jedną z nich jest Zamość, a największą salę kinową pod gołym niebem tworzy Rynek Wielki. Organizatorem wydarzenia w Zamościu jest Centrum Kultury Filmowej „Stylowy”. W sierpniu 2025 roku odbyła się kolejna edycja bezpłatnych pokazów filmowych, podczas której zaprezentowano dwa polskie filmy: *Pieprzyć Mickiewicza 2* i kontynuację kultowej już serii *U Pana Boga w Królowym Moście*. Przed pokazami odbywają się konkursy z nagrodami [www.stylowy.net/events/301-kino-na-lezakach-w-zamosciu.html, 15.01.2026].

Zamojski Festiwal Filmowy „Spotkania z historią” to wspólny projekt TVP Historia, Centrum Kultury Filmowej „Stylowy” w Zamościu oraz Miasta Zamość, którego początki sięgają 2013 roku. Festiwal, który poświęcony jest głównie tematyce historycznej, skierowany jest do pasjonatów historii, miłośników filmu historycznego, a także do twórców i producentów filmowych. Podczas imprezy odbywa się konkurs najlepszego filmu dokumentalnego, animowanego i reportażu filmowego o tematyce

historycznej, w którym przyznawane są statuetki: Zamość – Perła Renesansu. Imprezie towarzyszą m.in. pokazy, wystawy i koncerty [www.zamoscfilmfestival.pl, 16.01.2026].

Potencjał turystyki literackiej i filmowej na Roztoczu

Liczni autorzy wskazują na coraz większą popularność turystyki kulturowej, w tym również charakteryzowanych powyżej turystyki literackiej i filmowej. Wychodząc naprzeciw zwiększonemu popytowi, wiele biur podróży, organizacji oraz stowarzyszeń turystycznych przygotowuje gotowe oferty i produkty związane bezpośrednio z tymi formami. Także instytucje kultury lub też samorządy lokalne, szukając pomysłu na przyciągnięcie i zatrzymanie turystów w danym regionie, sięgają do literatury i filmu. Jednakże każda z tych ofert musi posiadać cel lub też tzw. „rdzeń produktu” – obiekt, miejsce lub szlak związany z dziełem literackim bądź filmowym. W poprzednich rozdziałach zostały przedstawione miejsca i obiekty, które stanowiły tło powieści, wierszy lub filmów. Zaprezentowano także twórców związanych z Roztoczem. Wszystko to stanowi grupę walorów kulturowych, które wpływają na tzw. potencjał turystyczny regionu. Potencjał turystyczny tworzą wszystkie elementy środowiska geograficznego oraz działalność człowieka, które mogą być wykorzystane do uprawiania bądź zajmowania się turystyką.

Potencjał turystyki literackiej to między innymi placówki muzealne: literackie i ogólnoliterackie, biograficzne, papiernictwa i drukarstwa. Niestety trudno wskazać tego typu obiekty w regionie Roztocza. Jedynie biorąc pod uwagę zasięg turystyczny regionu, można wskazać na Muzeum Izaaka Baszewisa Singera w Biłgoraju, otwarte w 2016 roku na terenie Miasteczka na Szlaku Kultur Kresowych, w replice dawnego domu biłgorajskiego rabina Jakowa Mordechaja Zylbermana (dziadka Izaaka Baszewisa Singera). Także Muzeum im. Stanisława Staszica, związane z jego działalnością w regionie, położone jest znacznie poza granicami Roztocza, tj. w Hrubieszowie, i dokumentuje m.in. dzieje założonego przez niego Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego. Do obiektów kulturowych związanych z turystyką literacką należą również biblioteki posiadające cenne starodruki, rękopisy literatury polskiej oraz księgozbiory należące do pisarzy lub rodów szlacheckich i mieszczańskich. Niestety cenne zbiory należące do Ordynacji Zamojskiej, jak i Biblioteka Horyniecka Ponińskich, zostały w większości zniszczone podczas Powstania Warszawskiego. Nieliczne woluminy należące do biblioteki Zamojskich znajdują się w posiadaniu Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Andrzej Stasiak wśród celów podróży literackich wskazuje również miejsca – tablice, pomniki czy też ławeczki związane z twórcami lub postaciami literackimi [Stasiak 2009, s. 245]. Na Roztoczu można wymienić: ławeczkę Singera w Biłgoraju, popiersie Staszica w Zwierzyńcu i Zamościu (oczywiście także w Hrubieszowie – poza granicami Roztocza), dwie tablice upamiętniające Marka Grechutę oraz te poświęcone Szymonowi Szymonowicowi, Bolesławowi Leśmianowi i Leonowi Zdzisławowi Stroińskiemu, które też znajdują się w Zamościu.

Jedną z najpopularniejszych w ostatnich latach form upamiętnienia i przedstawienia znanych postaci jest sztuka graficzna w postaci deskali lub murali. Najbardziej znanym twórcą tych form w województwie podkarpackim jest Arkadiusz Andrejkow. W Zamościu dotychczas powstały m.in. murale z wizerunkami Marka Grechuty oraz Bolesława Leśmiana. Na murach garaży przy al. Jana Pawła II powstało kilka prac, w tym te z postaciami: Janem Pawłem Adamczewskim z serialu pt. *1670* oraz Janem Skrzetuskim z trylogii Sienkiewicza. Grafiki wykonali zamojscy malarze, jak również przedstawiciele sceny graffiti z całej Polski podczas Zamojskiego Festiwalu Sztuki Ulic w 2024 roku.

Oferta szlaków literackich w Polsce jest niezbyt liczna. Powstają duże regionalne projekty, takie jak: Małopolski, Świętokrzyski lub Mazowiecki Szlak Literacki, które charakteryzują się kilkoma pętlami łączącymi miejsca związane z życiem i twórczością pisarzy polskich. Na terenie województwa podkarpackiego wytyczono w 2004 roku Międzynarodowy Szlak „Śladami Aleksandra Fredry”, jednakże brak instytucjonalnej opieki i promocji spowodował, że niewiele osób wie o jego istnieniu. Brakuje oznakowania, tablic czy też informacji w przewodnikach. Oferta szlaków literackich na Roztoczu także jest uboga, bowiem poza wspomnianym powyżej Literackim Szlakiem Leśmianowskim nie ma żadnego innego związanego z literaturą ani filmowymi adaptacjami dzieł literackich. Ciekawą propozycję szlaku literackiego po Zamościu zaproponowali w swoim artykule Joanna Roszak i Grzegorz Godlewski. „Zamojski szlak literacki” – bo tak nazwali proponowaną trasę turystyczną, ma pętlę o długości 2 km. Zaczyna się i kończy na Rynku Wielkim obok ratusza, gdzie autorzy projektu proponują odczytanie fragmentu wspomnień z pobytu w Zamościu pisarki Marii Dąbrowskiej. Trasa prowadzi obok miejsc związanych z życiem pisarzy; kolejnym punktem jest budynek Akademii Zamojskiej, gdzie wykładali Stanisław Staszic i Szymon Szymonowic. Przechodząc pod zabytkowymi arkadami, można skorzystać z sugestii autorów i przeczytać fragmenty powieści Piotra Szewca. Kolejny punkt

na szlaku to Dom Centralny – miejsce związane również z Marią Dąbrowską, ale przede wszystkim z Bolesławem Leśmianem. Natomiast przechodząc ulicą Grodzką, należy wspomnieć Marka Grechutę. Dalej trasa wyprowadza w kierunku murów obronnych i nadszańca – to tu autorzy sugerują odczytanie fragmentów *Potopu* Henryka Sienkiewicza. Szlak wraca na Wielki Rynek przez dawną dzielnicę żydowską m.in. wzdłuż ulicy I. L. Pereca, upamiętniającej jednego z najważniejszych twórców literatury w języku jidysz. Autorzy proponowanego i ciekawie opisanego w artykule szlaku literackiego po Zamościu, który upamiętniałby twórców związanych z tym miastem, podkreślają, że wzorem innych miast lub regionów można byłoby proponowany projekt wdrożyć w życie. Na jego bazie mógłby powstać rzeczywisty lub wirtualny szlak z dostępem do aplikacji [Roszak, Godlewski 2015, s. 169–191].

Przechodząc do analizy potencjału turystyki filmowej na Roztoczu – sytuacja wygląda podobnie jak w Polsce, czyli niewiele lepiej niż w przypadku turystyki literackiej. Muzea związane z filmem lub bajkami to obiekty zlokalizowane jedynie w dużych miastach, m.in. w Łodzi, we Wrocławiu czy też w Rzeszowie (Muzeum Dobranocek). Skanseny – wioski związane z plenerami filmowymi w Polsce – jedyne miejsce zlokalizowane jest we wsi Cichowo w Wielkopolsce. Jest to Skansen Filmowy Soplicowo, poświęcony naszej epopei narodowej autorstwa Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz* [www.soplicowo.eu/asp/pl, 8.02.2026].

Biorąc pod uwagę miejsca upamiętniające życie i twórczość osób związanych z filmem, to poza wspomnianym wcześniej pomnikiem Kargula i Pawlaka z serii *Sami Swoi* w reżyserii S. Chęcińskiego, brak jest innych pamiątek. Jedynie w Zamościu przy ulicy Grodzkiej w 2008 roku otwarto Aleję Sław, która upamiętnia wybitne osobowości związane z kulturą, sztuką i historią. Corocznie podczas uroczystej gali odbywa się odsłonięcie kolejnej tablicy pamiątkowej. Dotychczas do grona wyróżnionych osób związanych z filmem wybrano m.in.: Jana Machulskiego, Krzysztofa Zanussiego, Beatę Ścibakównę i Jana Englerta.

Podsumowanie

Roztocze to region, który jest coraz bardziej popularny wśród turystów. Przyjeżdżają oni głównie do miejsc atrakcyjnych pod względem walorów przyrodniczych, jak również do miejscowości, w których zachowały się cenne obiekty kulturowe. Analizując walory związane z turystyką literacką i filmową, zauważa się brak promocji i dobrze przygotowanej oferty w przypadku tych form turystyki kulturowej.

Istniejące szlaki turystyczne związane są głównie z turystyką kwalifikowaną, bowiem wytyczono tu 12 szlaków pieszych, 10 szlaków rowerowych oraz 3 trasy konne. Natomiast turystyka kulturowa, mimo tak licznych walorów kulturowych, opiera się jedynie na trzech głównych szlakach, tj. Podkarpackim Szlaku Architektury Drewnianej, Szlaku Renesansu Lubelskiego oraz Karpackim Szlaku Ogrodów i Domów Historycznych [Ferenc-Pupek, Skulimowska 2025, s. 463–491]. Brakuje tras i ścieżek, które wprowadzałyby w świat literatury i filmu na Roztoczu. Obecnie jako jedyny został utworzony Literacki Szlak Leśmianowski w Zamościu. Ciekawa propozycja wspólnego szlaku literackiego w Zamościu, opracowana przez autorów artykułu *Zamość – nie dość literatury. Propozycja implementacji trasy turystycznej*, powinna być wykorzystana przez lokalny samorząd lub organizacje. Warto opracować podobną trasę także w przypadku innych miejscowości związanych z twórcami lub twórczością autorów na Roztoczu np. Szlak Śladami Singera. W tym przypadku również można wykorzystać gotowy projekt opracowany przez Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie [www.shtetlroutes.eu/pl/sladamisingera, 9.02.2026]. Szlaki i trasy wirtualne to jedna z możliwości, ale dla turystów warto też obiekty i trasy oznaczyć w terenie. Obecnie trudno szukać dobrze opracowanych tablic informacyjnych przy obiektach, które stanowiły tło do dzieł literackich i filmów. Można również opracować jedną tablicę w reprezentacyjnym miejscu lub przy punkcie informacji w danej miejscowości. Informatory, foldery oraz mapy to nadal materiały, których turyści poszukują i zabierają ze sobą jako pamiątki. Natomiast warto też opracować specjalne pamiątki związane z regionem nawiązujące do walorów turystyki literackiej i filmowej, to idealny pomysł na promocję i zainteresowanie turystów mniej popularnymi obiektami regionu.

Liczne przewodniki turystyczne opisujące ten teren wspominają tylko o wybranych, najbardziej znanych postaciach i ich związkach z Roztoczem. Najczęściej w przypadku Zamościa są to: Marek Grechuta, Bolesław Leśmian i Maria Dąbrowska. Natomiast pośród innych twórców wymieniany jest Sylwester Chęciński, z uwagi na pomnik w Suścu. Z przewodników warto tu wymienić m.in. *Slow Przewodnik Roztocze* Beaty i Pawła Pomykalskich oraz *Przewodnik. Zamość i Roztocze* Janusza Malickiego.

Strony internetowe związane z informacją turystyczną najczęściej w ofercie mają jedynie najpopularniejsze obiekty oraz szlaki, podczas gdy warto uwagę turystów przekierować w mniej oczywiste miejsca. Można tu jednak wymienić kilka stron niezwiązanych bezpośrednio z turystyką, lecz z historią i kulturą, które w ciekawy

i bardzo bogaty w wiedzę sposób prezentują artystów, pisarzy i innych twórców związanych z regionem. Są to: www.zamosciopedia.pl, www.shtetlroutes.eu/pl oraz turystyczna strona Artura Pawłowskiego, autora licznych przewodników po Roztoczu www.roztocze24.info.

W ofertach biur podróży czy też organizacji i stowarzyszeń także trudno szukać tematycznych wycieczek związanych z literackim lub filmowym poznawaniem Roztocza. Zatem i tu pojawiają się możliwości objazdów studyjnych i szkoleń przewodnickich zorganizowanych pod kątem turystyki literackiej i filmowej w tym regionie.

Wycieczki tematyczne, szlak murali, inscenizacje literackie lub filmowe, gry terenowe, questing..., pomysłów może być wiele, bowiem dzięki współczesnym formom promocji i informacji można dotrzeć do każdego turysty zainteresowanego szeroko rozumianą kulturą.

Bibliografia

- Buczowska K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Wydawnictwo AWF w Poznaniu, Poznań, s. 58
- Buraczyński J. (red.), 2002, *Roztocze. Środowisko przyrodnicze*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, s. 11–13, 40
- Ferenc-Pupek R., Skulimowska M., 2025, *Roztocze to, co najważniejsze. Fakty – Ciekawostki – Atrakcje*, Wydawnictwo Libra, Rzeszów, s. 463–491
- Jawor A., 2009, *Kultura w mieście idealnym*, Korporacja Polonia, Warszawa, s. 94–95
- Jędrusiak T., 2008, *Turystyka kulturowa*, Wydawnictwo PWE, Warszawa, s. 45
- Kondracki J., 2009, *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo PWN, Warszawa, s. 287
- Kopciowski A., 2005, *Zagłada Żydów w Zamościu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 28, 31
- Kowalczyk A. (red.), 2010, *Turystyka zrównoważona*, Wydawnictwo PWN, Warszawa, s. 232
- Majewski W., 2006, *Marek Grechuta. Portret artysty*, Wydawnictwo Iskry, Kraków, s. 15
- Malicki J., 2025, *Przewodnik. Zamość i Roztocze. Ludzie, legendy, atrakcje, anegdoty*, Zamość, s. 261
- Mikos von Rohrscheidt A., 2016, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, KulTour.pl, Poznań, s. 76
- Pawłowski A., 2017, *Roztocze polskie i ukraińskie. Przewodnik*, Wydawnictwo Rewasz, Pruszków, s. 13
- Potocki A., 2019, *Po tak wielu zostało tak niewiele. Żydzi w Podkarpaciu*, Wydawnictwo Libra, Rzeszów, s. 305
- Prus B., 1974, *Lalka*, tom 1, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 182
- Roszak J., Godlewski G., 2015, *Zamość – nie dość literatury. Propozycja implementacji trasy turystycznej*, „Folia Turistica”, nr 34, Kraków, s. 169–191

- Roszak J., Godlewski G. (red.), 2016, *Niematerialne i materialne dziedzictwo Lubelszczyzny jako podstawa rozwoju turystyki kulturowej*, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
- Stachura E., 1987, *Wszystko jest poezja. Opowieść-rzeka*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa, s. 120–123
- Stasiak A., 2009, *Turystyka literacka i filmowa*, [w:] K. Buczkowska, A. Mikos von Rohrscheidt (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wydawnictwo AWF w Poznaniu, Poznań, s. 223–265
- Stasiuk A., 2010, *Dziennik pisany później*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec, s. 144
- Sztokfisz M., 2013, *Chwile, których nie znamy. Opowieść o Marku Grechucie*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa, s. 64–65
- Zmyślony P., 2000, *Literatura jako podstawa tworzenia produktu turystycznego*, „Problemy turystyki”, nr 1–2, s. 21–31

Źródła internetowe

- www.zamosciopedia.pl/ [15.01.2026]
- www.zdk.zamosc.pl/page/189/lesmianowski-szlak-literacki.html [20.01.2026]
- www.culture.pl/pl/artykul/pozdrowienia-z-zamoscia-literacki-przewodnik-po-miescie-idealnym [23.01.2026]
- www.izarowski.pl/ksiazki-na-podstawie-snow/ [2.02.2026]
- www.stolicajezykapolskiego.pl/ [2.02.2026]
- www.teatrnn.pl/sladamisingera/ [2.02.2026]
- www.mbptomaszowlub.pl/2025/09/konkurs-poezji-spiwanej-stachuriada/ [2.02.2026]
- www.artystycznyhoryniec.pl [3.02.2026]
- www.biblioteka.zamosc.pl/filmowy-zamosc/ [3.02.2026]
- www.muzeumkresow.eu/zespol-cerkiewny-w-radruzu-jako-miejsce-sejmiku-szlacheckiego-w-serialu-1670 [16.01.2026]
- www.laffest.pl/ [15.01.2026]
- www.stylowy.net/events/301-kino-na-lezakach-w-zamosciu.html [15.01.2026]
- www.zamoscilmfestival.pl/ [16.01.2026]
- www.soplicowo.eu/asp/pl [8.02.2026]
- www.shtetlroutes.eu/pl/sladamis-ingera [9.02.2026]
- <https://www.filmweb.pl/film/Ida-2013-546529/awards> [16.03.2026]
- <https://www.filmweb.pl/film/Zimna+wojna-2018-764039/awards> [16.03.2026]

The Roztocze region in literary and film, and tourism

Abstract

One of the most dynamically developing types of tourism since the beginning of the 21st century is cultural tourism, and in particular its forms, such as literary and film tourism. The main destinations of tourist trips are both objects and locations that serve as the backdrop for films or literary works. Places associated with the life and work of artists also attract particular interest from tourists. Thematic trails and interactive forms of sightseeing are being created, and cultural events are organized with a film or artist as their main theme. This article examines issues related to the development of literary and film tourism in the Roztocze region, with the primary aim of exploring and defining Roztocze's literary and film landscape. Every year, this region attracts an increasing number of tourists seeking rest and recreation in less urbanized areas. Roztocze is also an area which, due to its history, is rich in numerous monuments testifying to its multicultural past. The natural and cultural wealth of the region is also appreciated by filmmakers and writers. The first part of the study presents the phenomenon of literary and film tourism in the world and in Poland. The second part of the study presents the potential of literary and film tourism in Roztocze, including thematic trails, cultural events related to film or literature, and places and objects used as outdoor locations. The summary points to the opportunities and barriers to the development of literary and film tourism in Roztocze. The article was based on an analysis of available sources and materials, as well as research and observations in the field.

Keywords: Roztocze, literary tourism, film tourism